

Voor groep
1 t/m 8,
ook sbo

Handboek technisch lezen in de basisschool

**Instructie en didactiek in de
doorgaande lijn**

Karin van de Mortel
Aafke Bouwman

Inhoud &

Voorwoord en leeswijzer

INHOUD

Voorwoord en leeswijzer	10
1. Visie op leesvaardigheid	13
1.1 Visie op leesvaardigheid en niveaus van leesvaardigheid	14
1.1.1 Begrijpend lezen	15
1.1.2 Niveau in leesvaardigheid: vlot leren lezen	17
1.1.3 Niveau in leesvaardigheid: vloeiend lezen	18
1.1.4 Niveau in leesvaardigheid: verdiepend lezen	27
1.2 Technisch lezen en de referentieniveaus	31
1.2.1 Aanwijzingen voor de balans in het aanbod van tekstsoorten	31
1.2.2 Aanwijzingen voor de leesbaarheid van teksten	36
1.3 De doorgaande lijn	38
1.4 Samenvatting	41
2. Effectief leesonderwijs	43
2.1 Zes kenmerken van effectief leesonderwijs	44
2.2 Doelen	45
2.2.1 Formuleer toetsbare doelen	45
2.2.2 Werk doelgericht	47
2.3 Beredeneerd aanbod	49
2.3.1 Gebruik een goede methode	49
2.3.2 Gebruik de methode op de goede manier	51
2.3.3 Plan de methode goed in	51
2.4 Tijd	54
2.4.1 Voldoende tijd voor lezen met de groep als geheel	54
2.4.2 Extra tijd voor zwakke lezers	56
2.5 Effectieve instructie	56
2.5.1 Het model 'Interactieve Gedifferentieerde Directe Instructie' (IGDI)	56
2.5.2 Risicolezers krijgen extra instructie en begeleide oefening	59
2.6 Differentiëren en het organiseren van extra leestijd	63
2.6.1 Convergente differentiatie	63
2.6.2 Organiseren van extra leestijd	65
2.7 Monitoren van de leesontwikkeling	66
2.7.1 Leesprotocol	66
2.7.2 Proactief werken: anticiperen, signaleren en reageren	68
2.8 Samenvatting	69
3. Technisch lezen in het speciaal basisonderwijs	71
3.1 Visie op technisch leren lezen in het speciaal basisonderwijs	72
3.2 Aanvankelijk lezen in het speciaal basisonderwijs	74
3.2.1 Instructie van de leraar	74
3.2.2 Het aanbod voor leren lezen: het eerste en tweede leerjaar inrichten en plannen	75
3.2.3 Wanneer de leesontwikkeling niet voorspoedig verloopt	76
3.2.4 De overstap naar voortgezet lezen	79

3.2.5 Aparte aanpak in het derde leerjaar	80
3.3 Voortgezet lezen in het speciaal basisonderwijs	81
3.3.1 Differentiëren in tijd	82
3.3.2 Instructie van de leraar	83
3.3.3 De leerstof	84
3.3.4 De didactiek	84
3.3.5 De stagnerende lezers	85
3.4 Beslismomenten technisch lezen speciaal basisonderwijs	88
3.5 Samenvatting	89

4. Voorbereidende leesactiviteiten in groep 1 en 2 **91**

4.1 Een integrale aanpak in groep 1 en 2	92
4.1.1 Spel en taal	93
4.1.2 Het nut van verhalen	93
4.1.3 Betekenisvolle teksten	94
4.1.4 Motivatie en pedagogische kwaliteiten	95
4.2 Waar gaat het om bij het voorbereidend lezen?	97
4.2.1 De taalontwikkeling in groep 1 en 2	97
4.2.2 Taaldomeinen en subdomeinen	98
4.2.3 Het domein 'Mondelinge taal'	99
4.2.4 Het domein 'Ontluikende en beginnende geletterdheid'	101
4.2.5 Het domein 'Taalbeschouwing'	106
4.2.6 De tussendoelen van de taaldomeinen	107
4.2.7 Taaldoelen met elkaar vergeleken	108
4.2.8 Functie en gebruik van taaldoelen	111
4.2.9 De planning van taaldomeinen	113
4.3 Het aanbod	116
4.3.1 Totaalprogramma's voor- en vroegschoolse educatie	116
4.3.2 Programma's vanuit een leerlijn taal	117
4.3.3 Overige handreikingen	118
4.3.4 Criteria bij het kiezen	119
4.3.5 Activiteiten voor ontluikende en beginnende geletterdheid	119
4.4 De aanpak van het voorbereidend lezen: effectieve instructie	126
4.4.1 Fase 1: Gezamenlijke, betekenisvolle start met de hele groep	127
4.4.2 Fase 2: Groepsinstructie en begeleide oefening	128
4.4.3 Fase 3: Verwerking	136
4.4.4 Fase 4: Verwerking met een subgroep in de vorm van verlengde instructie	137
4.4.5 Fase 5: Afsluitende activiteiten en feedback	138
4.5 De aanpak van het voorbereidend lezen: organisatie en klassenmanagement	139
4.6 Preventie: aanpak voor leerlingen met een risico	141
4.6.1 De basis voor een goede start in groep 3	141
4.6.2 Risico's herkennen	142
4.6.3 Proactief werken: intensieve instructie	143
4.6.4 Voorschotbenadering	144
4.7 Aanpak voor leerlingen met een ontwikkelingsvoorsprong	145
4.7.1 De lezende kleuter	145
4.7.2 De aanpak	146

4.7.3 Het aanbod _____	147
4.8 Monitoren van ontluikende en beginnende geletterdheid _____	148
4.8.1 De functie van monitoring _____	148
4.8.2 Toetsen in groep 1 en 2 _____	149
4.8.3 Observatie-instrumenten in groep 1 en 2 _____	152
4.9 Samenvatting _____	154

5. Aanvankelijk lezen in groep 3 _____ 155

5.1 Het leesonderwijs in groep 3 _____	156
5.1.1 Methodes _____	156
5.1.2 Schematisch overzicht van het schooljaar _____	157
5.2 Start van het schooljaar _____	159
5.3 Periode 1 _____	160
5.3.1 Aanpak in periode 1 _____	161
5.3.2 Aanpak voor de risicolezers in periode 1 _____	165
5.3.3 Aanpak voor de goede lezers in periode 1 _____	167
5.3.4 Meetmoment 1 _____	169
5.4 Periode 2 _____	171
5.4.1 Aanpak in periode 2 _____	171
5.4.2 Aanpak voor de risicolezers in periode 2 _____	171
5.4.3 Aanpak voor de goede lezers in periode 2 _____	173
5.4.4 Meetmoment 2 _____	173
5.5 Periode 3 _____	175
5.5.1 Aanpak in periode 3 _____	175
5.5.2 Aanpak voor de risicolezers in periode 3 _____	177
5.5.3 Aanpak voor de goede lezers in periode 3 _____	178
5.5.4 Meetmoment 3 _____	178
5.6 Periode 4 _____	179
5.6.1 Aanpak in periode 4 _____	180
5.6.2 Aanpak voor de risicolezers in periode 4 _____	180
5.6.3 Aanpak voor de goede lezers in periode 4 _____	181
5.6.4 Meetmoment 4 _____	182
5.7 Aandachtspunten per periode _____	184
5.8 Samenvatting _____	185

6. Voortgezet lezen in groep 4 en 5 _____ 187

6.1 De start van het schooljaar _____	188
6.1.1 Risicolezers _____	189
6.1.2 Drie groepen leerlingen _____	190
6.2 Waar gaat het om bij het voortgezet lezen in groep 4 en 5? _____	191
6.2.1 Methode _____	192
6.2.2 Stillezen en motivatie _____	192
6.3 De aanpak van het onderwijs in voortgezet lezen in groep 4 en 5 _____	193
6.3.1 Didactische uitgangspunten _____	193
6.3.2 Feedback geven op het lezen _____	196
6.3.3 Differentiatie _____	198
6.3.4 Leesvormen _____	199

6.3.5 Leesplezier en leesmotivatie	200
6.3.6 Ineffectieve werkwijzen	202
6.3.7 Technisch of begrijpend lezen in groep 4	203
6.4 De aanpak voor de risicolezers in groep 4 en 5	203
6.4.1 Aandachtspunten voor de instructie en begeleiding	203
6.4.2 De leesontwikkeling volgen: <i>Running Record</i>	205
6.4.3 Intervenieren met <i>Connect Vloeiend lezen</i>	206
6.4.4 Intervenieren met <i>RALFI</i>	207
6.4.5 Leesbeleving en leesplezier bij zwakke lezers	208
6.4.6 De inzet van software	209
6.5 De aanpak voor de goede lezers in groep 4 en 5	210
6.6 Monitoring van de leesontwikkeling in groep 4 en 5	211
6.6.1 Meetmoment 1	212
6.6.2 Meetmoment 2	212
6.6.3 Meetmoment 3	212
6.6.4 Meetmoment 4	213
6.7 Samenvatting	213

7. Voortgezet lezen in groep 6, 7 en 8 215

7.1 De start van het schooljaar	216
7.2 Waar gaat het om bij het voortgezet lezen in groep 6, 7 en 8?	218
7.2.1 Methode	218
7.2.2 Lezen om te leren	219
7.2.3 Vloeiend lezen	220
7.2.4 De vaardigheid onderhouden	220
7.3 De aanpak van het onderhouden van het voortgezet lezen in groep 6, 7 en 8	224
7.3.1 Differentiatie	224
7.3.2 Didactische uitgangspunten	225
7.3.3 Feedback geven op het lezen	228
7.3.4 Stillezen	229
7.3.5 Hardop lezen	230
7.3.6 Leesplezier en leesmotivatie	231
7.4 De aanpak voor de risicolezers in groep 6, 7 en 8	233
7.4.1 Aandachtspunten voor de instructie en begeleiding	233
7.4.2 Intervenieren met <i>RALFI</i>	234
7.4.3 Leesbeleving en leesplezier bij zwakke lezers	235
7.5 Monitoring van de leesontwikkeling in groep 6, 7 en 8	236
7.5.1 Meetmoment 1	236
7.5.2 Meetmoment 2	237
7.5.3 Meetmoment 3	237
7.5.4 Meetmoment 4	237
7.6 Samenvatting	238

8. De vaardigheden van de leraar in de doorgaande lijn 239

8.1 Het belang van de leraar	240
8.2 Pedagogische ondersteuning en motivatie	241
8.3 Instructie, begeleidde oefening en feedback	242

8.4 Organisatie en klassenmanagement _____	245
8.5 Planning _____	249
8.6 Leesplezier en leesbevordering _____	249
8.7 Samenvatting _____	250

9. Technisch lezen op schoolniveau _____ 251

9.1 Het leesbeleidsplan _____	252
9.1.1 De inhoud van een leesbeleidsplan _____	252
9.1.2 Voorbeeldtekst voor een leesbeleidsplan _____	253
9.2 Leesonderwijs in de kwaliteitscyclus _____	262
9.2.1 Cyclus 1: kwaliteitscyclus op schoolniveau _____	263
9.2.2 Cyclus 2: kwaliteitscyclus op teamniveau _____	264
9.2.3 Cyclus 3: kwaliteitscyclus op groepsniveau _____	267
9.3 Wie doet wat? Taken en verantwoordelijkheden _____	269
9.4 Leesmotivatie en stillezen: afspraken op schoolniveau _____	270
9.5 Woordenschat en leesonderwijs _____	271
9.6 De rol van ouders _____	274
9.7 Samenvatting _____	276

Bijlagen voor de leraar _____ 277

1. Zelfevaluatie effectief leesonderwijs _____	278
2. Observatie kennis en vaardigheden taal van de leraar groep 1 en 2 _____	279
3. Observatie kennis en vaardigheden lezen van de leraar groep 3 tot en met 8 _____	287
4. Voorbeeld groepsplan taal groep 1 en 2 _____	297
5. Voorbeeld groepsoverzicht taalontwikkeling groep 1 en 2 _____	298
6. Ontluikende en beginnende geletterdheid analyseren in groep 1 en 2 _____	302
7. Voorbeelden groepsplannen aanvankelijk lezen groep 3 _____	304
8. Voorbeeld groepsplan voortgezet lezen groep 4 en 5 _____	318
9. Voorbeeld groepsplan onderhouden leesvaardigheid groep 6, 7 en 8 _____	321
10. Format groepsoverzicht lezen groep 3 tot en met 8 _____	324
11. Format groepsplan lezen groep 3 tot en met 8 _____	327
12. Observatieschaal vloeiend lezen _____	330
13. Zelfobservatieschaal vloeiend lezen _____	331
14. Voorbeeld weekplanning groep 1 en 2 _____	332
15. Reflecteren op IGDI+ _____	333
16. Websites leesbevordering _____	335
17. Leesmotivatie- en leesinteresselijst _____	340
18. Toetskalender technisch lezen _____	342

Bijlagen voor de intern begeleider _____ 355

19. Taken en verantwoordelijkheden van de intern begeleider, taalcoördinator en leesspecialist _____	356
20. Bespreking van de leerlingresultaten en interventies _____	360
21. Werken met de datamuur _____	363
22. Tips voor klassenbezoeken en feedbackgesprekken met leraren _____	368
23. Checklist les voortgezet lezen volgens IGDI _____	371

Ook bijlage 1, 2, 3 en 18 zijn relevant voor de intern begeleider.

Bijlagen voor de schoolleider	372
24. Checklist effectief technisch lezen bij start schooljaar	373
25. Voorbeeld jaarkalender technisch lezen	376
Literatuur	380
Meer lezen ...	392

Voorwoord en leeswijzer

CPS ondersteunt al jaren - en nog steeds, veel scholen bij het optimaliseren van het leesonderwijs.

Een vloeiende leesvaardigheid is een cruciale basis voor de leerlingen voor de ontwikkeling van het lezen met begrip: een tekst wordt niet begrepen als die te langzaam, met te veel fouten of zonder enige expressie wordt gelezen.

Over begrijpend luisteren en begrijpend lezen zijn er in de afgelopen jaren bij CPS veel publicaties, artikelen en e-books verschenen.

Een recente publicatie omtrent de didactiek en de instructie van het technisch leren lezen in een doorgaande lijn van groep 1 tot en met groep 8 is nog niet voorhanden. Daarom hebben wij relevante wetenschappelijke inzichten en alle praktische kennis die jarenlang is opgedaan rondom de ontwikkeling van de technische leesvaardigheid, gebundeld en uitgeven in een 'handboek technisch lezen'.

We baseren ons werk uiteraard op het huidige kader van de referentieniveaus en we gaan uit van de doelstellingen van de SLO als bron voor het werken aan de geletterdheid in de onderbouw.

Methoden bieden doorgaans volop handreikingen over de inhoud en minder specifieke didactische aanwijzingen. De beschrijving van de effectieve instructie, de leerkrachtaardigheden en de juiste didactiek, gebaseerd op leesbeleving en leesmotivatie zijn daarom voor ons van groot belang geweest bij de ontwikkeling van deze publicatie.

De methodische inhoud hebben we integraal beschreven waar dat illustratief is voor u als lezer.

10

Het is belangrijk dat leerlingen vlot leren lezen, dat wil zeggen dat zij correct en in een redelijk tempo, een tekst kunnen decoderen. Daarnaast is het minstens zo belangrijk dat leerlingen de tekst met expressie kunnen lezen. De vaardigheid om een tekst met expressie te kunnen lezen, vormt de brug tussen het decoderen (vlot en correct) enerzijds en het betekenis verlenen, het begrijpend lezen anderzijds. Vloeiend lezen is de vaardigheid om een tekst vlot, correct én met expressie te kunnen lezen.

Deze publicatie gaat over de vloeiende leesvaardigheid; de wijze waarop leerlingen zich ontwikkelen tot vloeiende, geïnteresseerde lezers, die kunnen lezen om te leren.

Wij beschouwen het vloeiend lezen (vlot, correct en met expressie) als een niveau van de leesvaardigheid; de cruciale basis wordt ermee gelegd om te kunnen komen tot lezen om te leren. In het **eerste hoofdstuk** lichten we de verschillende niveaus van leesvaardigheid verder toe.

Het **tweede hoofdstuk** beschrijft de zes elementen van effectief leesonderwijs.

We beschrijven methode overstijgend, die aspecten van het (lees-)onderwijs die belangrijk bijdragen aan het optimaliseren van de leerlingresultaten. We vinden dit hoofdstuk zelf van groot belang, omdat we zo vaak tegen de misvatting aanlopen, dat met de aanschaf van een methode, de leerlingresultaten zullen verbeteren. Maar om leerlingen gemotiveerder en beter te laten lezen, is meer nodig dan het verbeteren van het methodische aanbod.

Hoofdstuk 3 gaat specifiek in op het technisch leesonderwijs binnen het speciaal basis-onderwijs. We hebben dit hoofdstuk opgenomen omdat onze ervaring leert dat leraren in het sbo nog meer rekening moeten houden met verschillen tussen leerlingen en daarom dikwijls anders moeten afstemmen op leerbehoeften en zij met een andere planning van doelen te maken hebben. De vakdidactiek van de inhoudelijke hoofdstukken per doelgroep, is voor de collega's die werkzaam zijn in het sbo, van net zo'n groot belang.

Deze hoofdstukken, de **hoofdstukken 4 tot en met 7**, richten zich specifiek op de verschillende doelgroepen: de ontluikende en beginnende geletterdheid in de groepen 1 en 2, het aanvankelijk lezen in groep 3, het voortgezet lezen in de groepen 4 en 5 en het onderhouden van de vloeiende leesvaardigheid in de bovenbouw, in de groepen 6, 7 en 8. We beschrijven op welke wijze leraren om kunnen gaan met de verschillen tussen leerlingen: welke activiteiten geschikt zijn voor de plusgroep en welke extra instructie-activiteiten noodzakelijk zijn voor de zorggroep.

De activiteiten voor de doelgroep leerlingen met dyslexie hebben we niet beschreven. Deze instructies kenmerken zich door een verregaande afstemming op specifieke leerbehoeften van enkele leerlingen; specifieke vakliteratuur en websites bieden veel meer gespecialiseerde informatie dan wij in dit basis handboek kunnen aanreiken.

De relatie met woordenschatonderwijs hebben we beschreven waar we dit van toepassing vinden. We nemen hierover een duidelijk standpunt in: leerlingen moeten begrijpen wat er gelezen wordt, ook als het gaat om het decoderen. Een korte uitleg van een cruciaal begrip waarvan de leerlingen de betekenis ontgaat, is uiteraard van belang. De kansen moeten benut worden daar waar de gelegenheid zich voordoet om relaties te leggen met wat eerder aan de orde is geweest. Echter: tijdens leeslessen is de tijd voor de leesinstructie van groot belang en instructietijd mag niet ondergeschikt worden gemaakt aan uitgebreid woordenschatonderwijs.

Hoofdstuk 8 beschrijft heel expliciet in de doorgaande lijn welke leraarvaardigheden er nodig zijn om tot goede leerlingresultaten te komen. Binnen het schoolteam zijn afspraken noodzakelijk omtrent doelen, tijdsinvestering, het aanbod en de instructie, de organisatie en de inrichting van de differentiatie en de monitoring en de vormgeving daarvan.

Hoofdstuk 9 biedt u een tekst die u kunt gebruiken om het leesonderwijs van uw school te beschrijven in uw leesbeleidsplan. Dit hoofdstuk biedt u verder tal van tools (checklisten, kijkwijzers, reflectiemogelijkheden) waarmee het volgen en het monitoren van het leesonderwijs makkelijk en mogelijk wordt gemaakt en waarmee u dus de kwaliteit van het leesonderwijs op uw school kunt borgen.

De **bijlagen** die achterin het boek staan, zijn ook op de website van CPS via de link www.cps.nl/bijlagenhandboektechnischlezen te downloaden. Verwijzingen naar de bijlagen in de hoofdstukken herkent u aan dit icoontje:

We hopen dat deze publicatie bijdraagt aan een belangrijk onderwijsresultaat: leerlingen die willen lezen.

Veel CPS-collega's taal-lezen hebben in de afgelopen jaren een bijdrage geleverd aan de inhoudelijke onderbouwing van deze publicatie. We danken in het bijzonder Els Loman. Zij heeft in vele leestrajecten een belangrijke sturende en inhoudelijke bijdrage geleverd. Ook dank aan Hetty Deelstra (uitgever) en aan Elleke van den Burg-Poortvliet (redacteur) voor hun medewerking aan de totstandkoming van het handboek.

Karin van de Mortel en Aafke Bouwman
september 2015

Het doel van het leesonderwijs op de basisschool is: lezen om te leren. Daarvoor is het cruciaal dat leerlingen goed technisch, dat wil zeggen: goed vloeiend, kunnen lezen. Maar hoe ziet goed onderwijs in technisch lezen in een doorgaande lijn eruit? Wat vraagt dit van de leraar?

Dit handboek geeft een compleet en actueel overzicht van wat er nodig is om het onderwijs in technisch lezen optimaal vorm te geven. Het is een rijke en onmisbare aanvulling op dat wat in de methodes staat over effectief leesonderwijs. De meest recente inzichten over thema's als instructie, differentiatie (voor zowel de zwakke als de sterke lezer), het aanbod en het monitoren van de leesontwikkeling komen aan de orde.

De auteurs beschrijven uitgebreid en praktisch welke inhoudelijke en didactische accenten leraren leggen tijdens het voorbereidend lezen in groep 1 en 2, het aanvankelijk lezen in groep 3, het voortgezet lezen in groep 4 en 5 en het onderhouden van de technische leesvaardigheid in groep 6, 7 en 8. In de 25 bijlagen zijn praktische instrumenten te vinden, zoals observatielijsten, voorbeeld groepsplannen en andere bruikbare formats en overzichten.

In dit handboek vindt u, kortom:

- alles wat u moet weten over technisch, vloeiend lezen
- een aanpak die wetenschappelijk en praktisch bewezen heeft te werken.

Dit boek is relevant voor leraren, intern begeleiders en schoolleiders in het regulier en het speciaal basisonderwijs.

Karin van de Mortel is specialist op het gebied van taal- en leesonderwijs. Ze is bij CPS projectleider, trainer en adviseur in het (speciaal) basisonderwijs. Ze houdt zich bezig met het aansturen en uitvoeren van veranderingsprocessen rondom taal en lezen. Ze is auteur van verschillende publicaties en artikelen over taal en lezen. Voordat Karin bij CPS werkte, was ze leraar, leerlingbegeleider, algemeen schoolbegeleider en pabo-docente.

Aafke Bouwman is specialist 'jonge kind'. Ze houdt zich binnen CPS bezig met het aansturen en uitvoeren van veranderingsprocessen rondom taal en rekenen op basisscholen, met specifieke aandacht voor het jonge kind. Ze is auteur van verschillende publicaties en artikelen en werkte jarenlang als schoolleider in (vernieuwings)-basisscholen.

CPS Blijvend resultaat

We adviseren, trainen, organiseren conferenties, publiceren en doen onderzoek. Zo stimuleren we scholen om hun ambities te realiseren. Met blijvend resultaat.